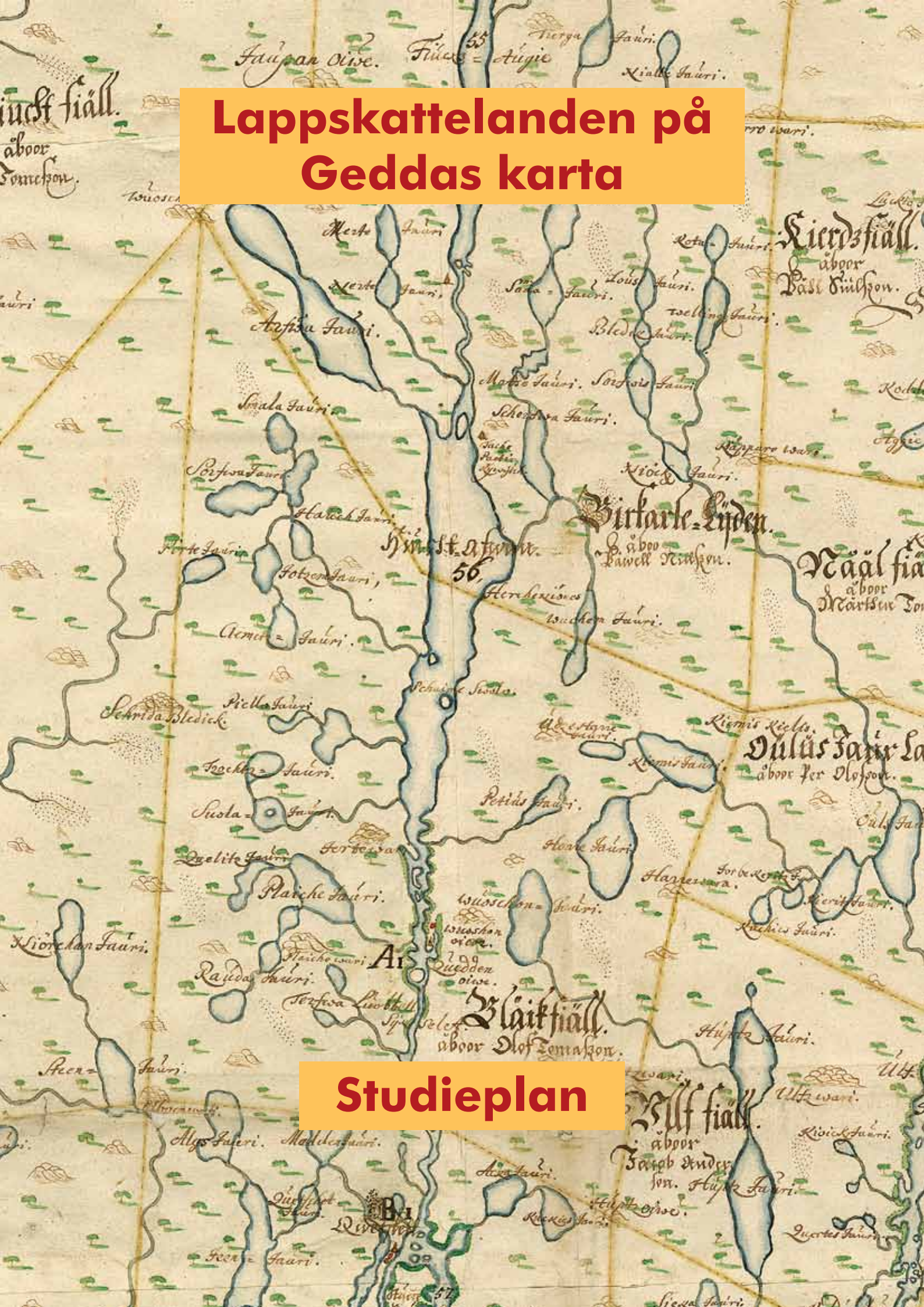

Lappskattelanden på Geddas karta

Studieplan

Studiematerial för denna studieplan är boken *Lappskatteländen på Geddas karta* av Gudrun Norstedt (Thalassa förlag 2011). Geddas karta ritades 1671 över merparten av Umeå (Lycksele) lappmark. Närmare bestämt täcker den det som nu kallas för Lycksele och Sorsele kommuner, Storumans kommun utom Tärna samt södra delen av Malå kommun. Det var den första karta som ritades över Umeå lappmark och dessutom över någon av lappmarkerna överhuvudtaget. Det är också den enda karta som visar lappskatteländen inom ett större område.

Studieplanen lämpar sig framför allt för studiecirkel vars deltagare har anknytning till någon del av det område som avbildas på Geddas karta. Den omfattar tio träffar men kan modifieras efter deltagarnas egna önskemål.

Målet med studiecirkeln är att deltagarna dels ska få en god bild av vad som är känt om Umeå lappmark i slutet av 1600-talet, dels utnyttja Geddas karta och Holms beskrivning för att lära känna sin egen hembygds eller släkts historia.

1. Vad var känt om Umeå lappmark före 1671?

☞ Läs sidorna 9–13 och titta på kartan på sidan 34.

Jonas Persson Geddas och Anders Olofsson Holms upptäcktsresa 1671 var troligen den första som gjordes till Umeå lappmark. Vad visste den svenska kronan om lappmarkernas geografi dessförinnan? Var kan man ha fått den kunskapen ifrån? Hur mycket var känt om befolkningen? Hur kunde man avgöra vilka som skulle betala skatt?

På Anders Bures karta från 1626 (s. 10) finns flera namngivna sjöar och en ”Laisby” vid Vindelälven. Däremot ingenting vid Umeälven eller den övre delen av Ångermanälven, som skymtar i bildens nedre del (”Ang...”). Inte ens Lycksele kyrkplats finns med, trots att den etablerades 1607. Vad kan det bero på?

Under större delen av 1600-talet betalade samerna dels skatt, dels tionde, dels haxepalka (en transportskatt). Alla skattebetalande samer finns därför med i tre olika tabeller i skatteböckerna. I Umeå lappmark betalade alla sin haxepalka med ett par lappskor, men skatten och tiondet kunde läggas i lite olika valuta. Ta en titt på dessa tabeller från 1674!

Antal betalare av skatt i olika valuta 1674			
By	Torkad gädda	Silvermynt	Skor
Ranbyn		13	1
Vapsten		19	
Granbyn	13	7	
Umbyn	5	9	

Antal betalare av tionde i olika valuta 1674			
By	Torkad gädda	Gråskinn (ekorre)	Skor
Ranbyn		12	2
Vapsten		14	5
Granbyn		17	3
Umbyn	14		

Titta på kartan på sidan 34! Ranbyn och Vapsten var fjällbyar, Granbyn i huvudsak en skogsby och Umbyn helt och hållet en skogsby. Varför betalade fjällbyarna vanligen sin skatt med pengar, medan skogsbyarna oftare betalade med torkad gädda? Hur kunde fjällbyarna ha så god tillgång på ekorskinn?

☞ Fördjupning: Hela Bures karta finns på http://www.kb.se/F1700/BuKa_start.htm

2. Lappskattelanden på kartan

☞ Läs sidorna 17–25. Välj dessutom ut ett lappskatteländ som särskilt intresserar er på sidorna 61–116.

Studera Geddas kartbild över det lappskatteländ som ni valt. Vilka karttecken används? Vad kan man säga om kartans skalenslighet? I vilken utsträckning baseras kartan på uppmätningar, i vilken mån är den en skiss?

Jämför författarens rekonstruktion av ”ert” lappskatteländ med Geddas kartbild. Jämför också med en modern karta. Verkar rekonstruktionen rimlig?

Hur har gränserna dragits? Finns det fasta gränsmärken angivna på ”ert” land? Ger Holm och Gedda samma besked angående detta? Där det inte finns fasta gränsmärken – hur är gränserna då dragna?

Vet ni om några av de gamla gränserna eller gränsmärkena levte kvar in i modern tid?

Hur stort är lappskatteländet? Hur många människor kunde försörja sig på ett sådant land? Hur många människor tror ni försörjde sig inom samma land när jordbruk bedrevs som mest aktivt? Hur många bor där idag, hur många försörjer sig där?

Hur kan man av kartan gissa sig till expeditionens färdväg?

3. Lappskattelanden i beskrivningen

☞ Fortsätt att studera samma lappskatteländ som förra gången.

Läs Holms beskrivning av landet noggrant. Vad får ni veta? Kanske har ni valt ett land som fått en mycket kortfattad beskrivning. Välj då även ett land som är mer utförligt beskrivet och notera vilka upplysningar som lämnas där.

Gå igenom landshövding Johan Graans instruktioner till lantmätaren och notarien (sidorna 59–60, med förklaring på sidorna 14–15). Verkar instruktionerna ha uppfyllts? Vilka var Graans syften med kartläggningen av lappmarken?

Enligt instruktionen skulle Umeå lappmark kartläggas. Den bestod av fyra byar: Umbyn, Granbyn, Ranbyn och Vapsten. Endast Umbyn och Granbyn blev dock karterade. Varför? En ledtråd kan finnas i Holms text på sidan 77.

Kom kartan och beskrivningen till någon nytta? Användes de som det var tänkt?

Varför fick projektet ingen fortsättning? En delförklaring kanske ges på sidan 22.

4. Ortnamnen

☞ Återvänd till ”ert” lappskatteländ någonstans på sidorna 61–116!

Studera alla de namn som finns angivna på Geddas karta inom ”ert” land! Varför är det nästan bara sjöar som namngivits?

Titta i tabellerna längst bak i boken och försök att dela upp namnen i grupper:

- Namn som är helt svenska på kartan och är så än idag.
- Namn som är samiska på kartan men som numera översatts till svenska.

- Namn som är samiska på kartan men som sedermera förvrängts till en form som låter svensk (exempelvis Sture Matse Jauri → Matsbergsavan).
- Namn som är samiska på kartan och som fortfarande finns kvar i ungefär samma form.

Vilken typ av namn dominerar inom just ert område? Vad säger det om kunskaperna i svenska respektive samiska vid den tidpunkt då de nuvarande namnen kom till? Hur avspeglar det områdets kolonisationshistoria?

Verkar författaren ha identifierat namnen på ett korrekt sätt? Vilken information på kartan är mest tillförlitlig – sjöns namn eller dess läge?

Är sjöarna förenade med vattendrag på ett sätt som överensstämmer med verkligheten? Är deras form korrekt avbildade?

5. Vidgade vyer

☞ Välj ut ytterligare ett eller flera lappskatteländ, gärna i någon helt annan del av kartan än den som främst intresserar er.

Detaljstudera kartan, gränserna, rekonstruktionen, beskrivningen och ortnamnen. Jämför med vad ni tidigare lärt er.

6. Den skogssamiska kulturen

☞ Läs sidorna 36–41.

Finns det visten markerade inom ”ert” land (små gula trianglar)? Om inte, leta upp ett land där sådana markeringar finns! Hur ligger de placerade? Vilka resurser verkar ha varit viktigast för vistenas placering?

Ger Geddas karta en fullständig bild av antalet visten i Umeå lappmark 1671?

Finns det några spår av dessa visten idag? Känner ni till andra gamla samiska visten inom ert närområde? Vet ni om de varit fjällsamiska eller skogssamiska? Kan man skilja på dem?

Kan något av vistena ha förvandlats till nybygge? Varför kunde det vara fördelaktigt att anlägga ett nybygge på en gammal vistesplats?

Ger Holms beskrivning av det aktuella landet någon information om den samiska befolkningen i Umeå lappmark 1671 och hur den levde? Om inte, hittar ni någon sådan information i andra delar av beskrivningen? Vad får man veta?

Diskutera texten på sidorna s. 36–41. Hur omfattande var renskötseln i Umeå lappmark på 1670-talet? Var kan Holms beskrivning berätta om förekomsten av vildren i Umeå lappmark? Hur förhåller sig förekomsten av vildren till tamrenskötselns utbredning?

Varför jagades inte vildren på sommaren?

☞ Fördjupning: *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Faksimilutgåva av de s. k. prästrelationerna m. m. (1983 [1897]). Särskilt Nicolaus Lundius relation innehåller en hel del information om Umeå lappmark, även om den är rörig att läsa.

☞ Manker, Ernst (1939). *Under samma himmel: strövtåg och studier bland samer söderut*.

7. Lappskatteländen övertogs av bönder

☞ Titta på kartan på sidan 49. Välj ett gulmarkerat land och ett som har någon nyans av rött.

Gå igenom kommentarsdelarna för de båda landen (s. 117–196). Diskutera hur historien utvecklades efter 1671. Läs och diskutera också det som står om Örträsklandet och Erik Erikssons övertagande på sidan 141!

Varför ville bönder ta över lappskatteland? Vilka fördelar förde det med sig? Vad kostade det? Vart tog samerna vägen?

Studera kartan på sidan 51 och tabellen intill. Varför flyttade skogssamerna från Umbyn upp mot fjällen och började bedriva fjällrenskötsel, alternativt blev nybyggare?

Varför stannade skogssamerna i Malå kvar och utvecklade sin skogssamiska kultur lokalt?

8. De heliga bergen.

¶ Läs sidorna 25–29.

Gå igenom de namn som landen har i tabellen på sidan 26. Läs mer om Altarliden (s. 144–145), Abmoberget (s. 159), Viterliden (s. 147) och Dådtjabákttie (s. 190).

Känner ni till några av dessa berg, eller några andra av de berg som givit namn åt landen? Känner ni till några andra lokala traditioner kring dessa berg?

Vilken betydelse kan bergen ha haft för samerna på 1670-talet?

Hur kan trolldomsrannsakingarna 1688 ha inverkat på samernas förhållande till sina heliga berg?

¶ Fördjupning: Läs mer om Altarliden och om trolldomsrannsakingarna i boken *Lyksälie*.

9. Från lappskatteland till samebyar

¶ Läs sidorna 54–56.

Titta på kartan på sidan 49! Vilka lappskatteland fanns kvar hos renskötande samer år 1886, när staten införde de lappbyar som blev föregångare till dagens samebyar? Varför hade just dessa land inte övertagits av bönder? Var ligger odlingsgränsen i förhållande till dessa land?

Titta på kartan på sidan 35! Hur delades området ovanför lappmarksgränsen in i lappbyar? Hur skiljer sig dessa lappbyar/samebyar från dem som fanns på Geddas tid? Varför fick fjällbyarna en så långsmal form? Hur hade fjällrenskötseln förändrats?

Varför har Malå sameby en annan form? Hur utvecklades renskötseln i Malå efter 1750?

Hur kom det sig att lappskattelanden levde kvar ända in på 1900-talet i Västerbottens län?

Vilka spår finns det efter skattelandssystemet i dagens samebyar? Ett exempel ges på sidan 55, ovanför rubriken. Känner ni till fler exempel?

¶ Fördjupning: På webbsidan <http://www.skogsfrun.se/dokument/edictum_1914> återges den sista förteckning över lappskattelanden som utfärdades av länsstyrelsen i Västerbotten (från 1914).

¶ Marklund, Bertil (1999). *Skogssamiska studier: möten i kultur och näringar 1650–1800*.

10. Exkursion

¶ Besök någon plats med samiska kulturlämningar som kan vara från 1600-talet. Förslag:

- Koppsele
- Lassmasstjärn
- Härdarna i Vänjaurbäck (Lill-Smaltjärnen)
- Altarliden

För Lassmasstjärn, härdarna i Vänjaurbäck och Altarliden finns faktablad att hämta på Skogsmuseets hemsida, <<http://www.skogsmuseet.se>>. Cirkeldeltagarna har säkert egna idéer på exkursionsmål. Det går också att hitta intressanta platser i Riksantikvarieämbetets databas Fornsök, som finns på <<http://www.raa.se/cms/fornsok/start.html>>.